

Володимир Захар'єв,
Відділ охорони пам'яток історії і культури
у Хмельницькій області

Катерина Гурська,
Відділ культури, туризму, молоді та спорту
Кам'янець- Подільської районної державної
адміністрації

ПЕРЕДУМОВИ І ПРИЧИНИ КОНФЛІКТУ РЕФОРМАТОРА ІГНАЦІЯ СЦІБОР-МАРХОЦЬКОГО З ЦЕРКОВНИКАМИ ТА ЧИНОВНИКАМИ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 1812-1827 РР.

В статті йдеться про складові, що спричинили конфлікти ініціатора прогресивних реформ у селах «Миньковецького ключа (держави)» і м. Миньківці Ушицького повіту графа Ігнація Сцібор-Мархоцького з представниками світської та релігійної влади Подільської губернії рубежу XVIII-XIX століть.

Ключові слова: Поділля, І. Мархоцький, Миньковецька держава, реформи, відміна кріпацтва, просвітництво, суперечки, репресії.

Після другого поділу Речі Посполитої 1793 р. подільські землі потрапили до складу Російської імперії. Польським поміщикам, котрі володіли місцевими селами і містечками, потрібно було робити важливий для себе вибір. Найбільш радикальним з них, які відстоювали незалежність Польщі зі зброєю у руках, довелося залишити цей край та нажиті маєтності. Проте переважна більшість, щоб не перетворитися на бідняків в еміграції, змушена була погодитися з обставинами і залишитися під царським скіпетром. Серед останніх був і володар «Миньковецького ключа», а саме таким словом тоді йменували окремі землеволодіння на Поділлі, (згодом, «Миньковецької держави») Ігнацій Сцібор-Мархоцький¹.

У творах, що розповідають про його життя та діяльність, починаючи з Й.Ролле² і до наших сучасників, неодноразово згадується, що цей поміщик присягнув на вірність Катерині II. Нещодавно кандидату історичних наук Валерій Дячку вдалося знайти безпосереднє письмове підтверджен-

1 Boniecki A. Herbarz Polski / A. Boniecki. – Warszawa, 1911. – Т. XIV. – С. 301-303; Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини. Біографічний словник / В. Колесник. – Вінниця, 2007. – С. 404-408.

2 Антоній Юзеф Ролле. Граф Редукс / перекл. з пол. мови В. Ганушака. – Дрогобич, 2008. – С. 5-81.

ня, як усе було. Виявилося, що присяга була прийнята у Пудлівцях під Кам'янцем-Подільським, за тогочасним порядком і зафіксована в Алфавітному списку прізвищ Книги Волинського цивільного губернатора, що склали присягу на вірність підданства Катерині ІІ³.

Отже, І. Мархоцький став громадянином імперії переможця і продовжив жити у своєму землеволодінні, не втративши важко отриманого в боротьбі з претендентами спадку дядька Войцеха та примноженого особисто за три попередніх роки індивідуального господарювання добра. При цьому, дослідники та популяризатори стверджують, нібито тоді ж він оголосив, що займатиметься суто справами землевласника, розуміючи, що його керівництво у військово-цивільній адміністрації Кам'янецької землі в час, який передував анексії, є обтяжуючим фактом біографії. До цього його спонукало не одне лиш переживання за власне благополуччя, а, як свідчать подальші події, турбота за долю розпочатих у Миньковеччині реформ.

Як відомо, після прийняття травневої Конституції Польщі 1791 року, незважаючи на подальшу її обструкцію з боку сусідів – Росії, Австрії та Пруссії, і агонію верхівки польського суспільства, І. Мархоцький розробив власний варіант головного закону існування столиці свого землеволодіння – «Право міста Миньковець» та оголосив його привселюдно 1 січня 1792 р. Єврейська, українська, польська громади міста і передмість стали жити і контактувати між собою за новими принципами – більш демократично та, водночас, з більшою відповідальністю за те, з чим пов'язане існування кожної із них. Заодно, він створив надійні передумови для економічного розвитку цього населеного пункту, розпочав перетворювати його чи не в перший на Поділлі капіталістичний осередок, вклав у це власні кошти, залучив місцеві та зовнішні інвестиції і результати 1792 та 1793 років показали, що то лише на загальну користь. Тому, як мудрий організатор і економіст, І. Мархоцький не захотів ризикувати здобутим.

Імператриця Катерина ІІ та її радники розуміли, що держава не в змозі замінити польських поміщиків на російських. Тому було обрано тактику стримування потенційного невдоволення поляків діями нової влади, зокрема, і залишенням певних шляхетських прав, наданням окремих пільг та преференцій для прошарку шляхти-землевласників, залученням представників еліти до служби в місцевих установах держави-окупанта, навіть просування окремих поляків у столиці в оточення Катерини ІІ, а згодом Павла І та, особливо, Олександра І.

Зі спогадів та досліджень дізнаємося, що І. Мархоцький використовував будь-яку можливість, щоб втілити свій задум. Однак водночас зму-

3 Держархів Вінницької області, ф. 70, оп. 1, спр. 1, арк. 166.

шений був забезпечувати свій надійний тил. Він найсумлінніше і сповна сплачував податки до державної казни, підтримував продуктами і провіантом військові частини, які були розквартировані на лівобережжі Дністра, побудував у Миньківцях окрему казарму для військових⁴. Відтак, це дозволило йому 1796 року зробити неуявне раніше в жодному панському помісті краю нововведення: скасувати десятину з усіх продуктів, якою були обкладені селяни-кріпаки.

Сусіди-поміщики насміхалися з цього кроку, бо, як на їхній розум, перш за все фінансово втрачав ініціатор. Однак, насправді цим він стимулював якіснішу роботу селян «Миньковецького ключа» в трьох фільварках, де до звичайного землеробства, знов же чи не першим на Поділлі, додав фермське тваринництво.

Після перебування «Миньковецького ключа» в руках орендаторів маєностей попередніх миньковецьких землевласників Тарлів, які будь-якими методами прагнули отримати супервигоду із землі та праці підневільних селян, кріпаки побачили цивілізоване ставлення до них і навіть майже родинні стосунки, що проявлялися з боку нового пана. А остаточно він привернув їх на свій бік, коли під час епідемії чуми 1796-1798 рр. особисто, як санітар, допомагав хворим, взяв під свою опіку дітей-сиріт, створив притулок для них, а ще один – для пристарілих та інвалідів, які залишилися самотніми. За сільськими переказами, І. Мархоцький ставав їм за ще одного хрещеного батька. Згодом, коли діти підросли, І. Мархоцький віддавав хлопців у науку до фахівців різних професій, а дівчат до майстринь, щоб вони освоїли ремесла та облаштувати своє життя краще, ніж ті, в кого були батьки. Відтак, поміщик сприяв вигідному одруженню своїх «похресників». На весілля – дарував будинок, худобу і домашній посаг для дівчат⁵.

Особливу роль в об'єднанні людей і розвитку духу спільної сільської громади в землеволодіннях І. Мархоцького грало свято Обжинків, яке він підтримував і врешті 1804 року, коли офіційно відмінив кріпацтво, перетворив у велике та значиме дійство, учасниками якого були ще й численні гості, зокрема, крім поміщиків-сусідів, поети, художники, музиканти, вчителі й військові. Бували тут колишні пацієнти місцевої водолікувальниці, в основному, дружини, сестри і матері чиновників, які не могли собі дозволити поїздки на дорогі курорти, врешті, й представники влади та духовенства Ушицького повіту, Подільської та Брацлавської губерній.

Авторитет Мархоцького підтримували і сміливі вчинки. Відомо, що в час антинаполеонівської кампанії, незважаючи на немолодий вік, граф

4 Божидар Шашор. Ігнацій Сцібор Мархоцький / перекл. з пол. Г. Черниш // Наукові записки Центру мархоцькознавства. – Хмельницький: Цюпак А. А., 2013. – Т. 6. – С. 98-106.

5 Сутковецький В. О. Віск і криця/ В. О. Сутковецький. – Хмельницький, 1990. – С. 5-66.

очолив експедицію з перевезення зібраних для військ на Поділлі сухарів та іншої їжі, при цьому успішно і без втрат доставив вантаж до місця призначення.

Майже 20 років І. Мархоцькому вдавалося лавірувати в непростому оточенні на користь своїх реформ. Але вони подобалися далеко не усім можновладцям, адже цим він змінював усталений порядок, додавав тим, кого вважали робочою скотиною, сумнівів і сподівань на зміни. Більше того І. Мархоцький дозволив собі поставити на в'їзді у своє володіння зі сходу стовп з написом «Кордон Російської держави від держави Миньковецької». І хоч з протилежного боку була стела з написом «Кордон держави Миньковецької від держави Австрійської», а ці написи трактувалися автором, як елементарне інформаційне повідомлення, вороги І. Мархоцького розуміли двоякість змісту та сигналізували куди потрібно про таке неподобство. Однак, усі перевірки закінчувалися аргументованим поясненням законності того чи іншого заходу або вчинку, І. Мархоцький мав своїх симпатиків серед верхівки губернії. Автори нарисів про І. Мархоцького рубежу XIX-XX ст. згодом пояснювали це поблажливим ставленням тогочасної губерньської влади до «дивацтв» графа, яка, в основному, складалася з поляків. Однак, зауважимо, що період подальших репресій проти реформатора започаткував його одноплемінник – духовний лідер католиків Поділля єпископ Мацевич.

28 серпня 1812 р. миньковецький ксьондз Ярмінський таємно повинчав його єдиного сина Кароля з дівчиною-сиротою Бонною Тшціньською, яка виховувалася в родині Мархоцьких після смерті її матері. Дізнавшись про таке неподобство, І. Мархоцький занадто емоційно зреагував на подію. Через непослух сина рушилися його плани на облаштування подальшого життя єдиного спадкоємця в тому руслі, яке змалював для нього і, зрозуміло, для себе батько. З іншого боку його вразила невдячність вихованки та порушення уставлених традицій священнослужителем. Про це він і написав безпосередньому керівнику ксьондза єпископу Мацевичу і вимагав покарати його підлеглого, котрого вважав головним винуватцем. Однак переписка вийшла за рамки ділової⁶.

Кожна зі сторін листування лише посилила конфлікт власним помилками та прорахунками, які, у свою чергу, мали підтекст.

Егоцентричний Мархоцький, відстоюючи право батька, взяв під «домашній арешт» 20-літньої наречену і змушував її за свій вчинок зректися цього шлюбу та податися в черниці. Дісталось і 18-літньому нареченому, котрий, ніби то навіть хотів вчинити самогубство. Незважаючи на правоту І. Мархоцького, методи впливу на них не викликами підтримки в суспільстві.

6 Копылов А. Миньковецкое государство. Исторический очерк /А. Копылов // Русский вестник. – СПб, 1895. – № 1. – С. 175-195; № 5. – С. 85-119.

Мацевич вказав на ці складові в листі. А заодно став на захист «чистоти мундира» католицької церкви, адже йому не хотілося, щоб влада та православне духовенство, як переможці, використали будь-яку можливість применшення значимості своїх візаві. Натомість, засліплений образом Мархоцький, цей політичний момент не врахував. Як патрон релігійних установ, що розташовувалися на території його землеволодіння, забрав з миньковецької каплички певні ритуальні речі, придбання яких особисто профінансував, щоб змусити ксьондза вибачитися за вчинений проступок. І навіть посадив Ярмиського у в'язницю. Таке єпископ пробачити не міг і відкрито написав Мархоцькому про недопустимість таких вчинків.

Вважаючи себе експертом в усіх справах, і будучи близько знайомим з єпископом, граф нерозважливо вдався до власного трактування ролі священників і їхніх наставників. Цим ще глибше зачепив за живе керівника подільської католицької пастви. Той з висоти своєї посади, як контраргумент, вказав на невідповідність релігійним законам свята Обжинків, яке миньковецький володар проводить у своєму маєтку. Мархоцький не відступився, а вирішив доводити свою правоту, бо попередні 16 років ніхто, зокрема, і представники духовенства, котрі бували на щорічних урочистостях з нагоди завершення жнив і початку нового польового сезону, навіть не натякав на будь-які порушення.

Підігріта надмірною емоційністю ситуація не вщухала. Замість того, щоб звести конфлікт нанівець, кожен з його учасників не захотів поступатися власними амбіціями. Оскільки єпископ вважав, що шлюб законний, хоч проведений з певними порушеннями, за що ксьондз-порушник і молодята будуть покарані церковним судом, Мархоцький вирішив розпочати шлюбоборзвідний процес цивільними методом, подавши довіреність для адвоката, щоб той розпочав вирішувати це питання через губернський або повітові суди Ушиці і Могилева. Мацевич порахував це непокорю і звернувся до губернського суду на дії Мархоцького. Натомість граф написав скарги до консисторії та митрополита. В результаті єпископ Мацевич вирішив надавити на найболючіше місце реформатора – розпочав акцію для заборони свята Обжинків. Для більшої гарантії подолання впертого правдошукача, який аби довести свою правоту не лише не йшов на компроміс з єпископом, а виносив на широкий загаль те, що досі залишалося в тіні, католицький очільник краю покликав у союзники свого православного колегу – подільського архієпископа Іоаннікія⁷.

7 Евтихийев Е. Миньковецкое государство (Новое слово. – 1913. – № 3. – С. 34-52); А. Г. Борьба местной епархиальной власти с языческим чествованием древней богини Цереры: приավление к «Подольским Епархиальным Ведомостям» (№№ 33-43, 1889 г.) / адаптовано А. Гуменюк // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Івано-Франківськ, 2010. – Т. 2. – С. 35-76.

Відтак першопричина конфлікту відійшла на задній план. І згодом стала нецікавою для загалу, завершившись банальним розлученням пари і замиренням сина з батьком. Натомість створена коаліція керівництва двох релігійних течій відбулася і з подвійною енергією та при допомозі цивільних чиновників розпочала новий, бажаний для багатьох подільських недругів реформатора, етап боротьби старої ідеології феодалізму із зачатками нової європейської системи взаємовідносин між землеволода-рями і селянами.

З 1815 до 1825 р. І. Мархоцький змушений був відстоювати право на існування «Миньковецької держави» та проведення свята Обжинків (Церери), отже й запроваджені ним реформи, що зробили селян Миньковеччини вільними від панщини, сприяли перетворенню Миньковець на один з промислових і торгових осередків Подільської губернії. Тут у селян купували врожай за сприйнятливими цінами, сюди переселялася ходячкова шляхта і старовіри. У Миньковецькій державі працювало три друкарні, де друкували книги і букварі, школи, лікарня, аптека, міліція, пожежна служба. Все це відображено в документах, які досі зберігаються в архівах Хмельницького, Одеси, Львова та Києва. Серед інших є й «Рішення комітету ГТ: Міністрів щодо І. Мархоцького та вдови Шумейкової» з наступними словами: «...В 1824 году Действительный Тайный Советник Новосильцов уведомил, что по собранным им сведениям с достоверностью заключить можно, что Граф Мархоцкий преследуется по одним только личностям...»⁸. Тобто, петербурзький чиновник зробив висновок, що релігійне та цивільне чиновництво Поділля цькувало і провокувало реформатора лише через особисту неприязнь та неприйняття його життєвої філософії. Можливо, саме це і підірвало його здоров'я та призвело до смерті на початку вересня 1827 р.

8 Держархів Одеської області, ф. 140, оп. 2, спр. 22.

